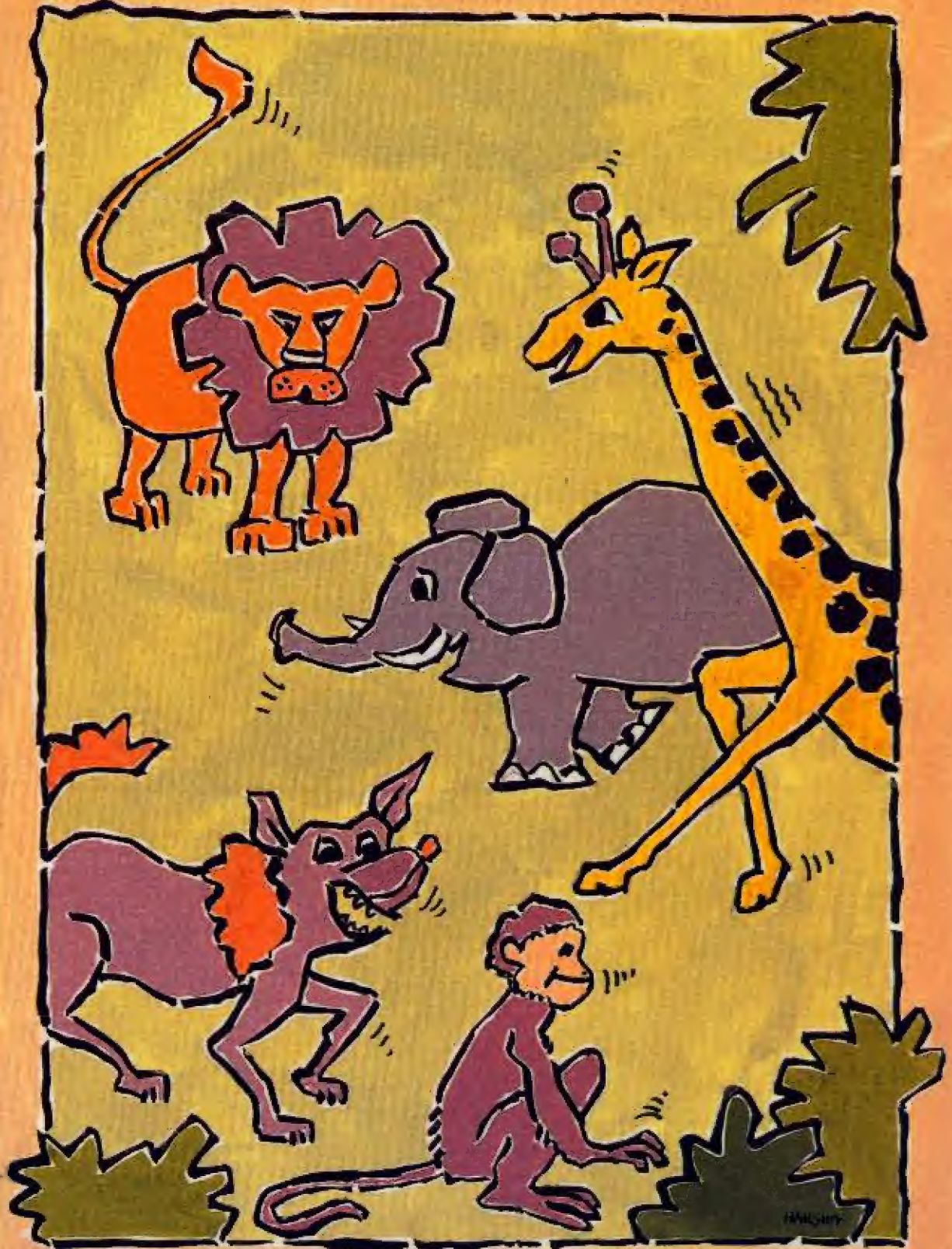

गोष्टी : माणसांच्या आणि प्राण्यांच्या

राजा राजवाडे

गोष्टी : माणसांच्या आणि प्राण्यांच्या

राजा राजवाडे

प्रकाशन विभाग
माहिती आणि प्रसारण मंत्रालय
भारत सरकार

March 1992 Phalgun 1913

© प्रकाशन विभाग

मूल्य : रु. १८.००

प्रकाशक, प्रकाशन विभाग, माहिती आणि नभोवाणी मंत्रालय, भारत सरकार,
पटियाला हाऊस, नवी दिल्ली-१
मुखपृष्ठ - रेखाटने - हर्षा शाह, स्वाती जोशी.

प्रकाशन विभाग ● विक्री केन्द्र

- सुपर बझार, कॅनॉट सर्कस, नवी दिल्ली-११० ००१.
- कॉमर्स हाऊस, करीमबाँय रोड, बेलार्ड पिअर, मुंबई-४०० ०३८.
- ८, एस्प्लेनेड ईस्ट, कलकत्ता-७०० ००१.
- एल. एल. ए. ऑडिटोरियम, ७३६, अण्णामलाई, मद्रास-६०० ००२.
- बिहार स्टेट को ऑपरेटिव्ह बैंक बिल्डिंग, अलोक राजपथ, पटना-८०० ००४.
- प्रेस रोड, त्रिवेंद्रम-६९५ ००१.
- १०-बी, स्टेशन रोड, लखनौ-२२६ ००४.
- स्टेट अर्चालॉजिकल म्युझियम बिल्डिंग, पब्लिक गार्डन, हैदराबाद-५०० ००४.

मुद्रक : मॉडर्न आर्ट्स अँड इंडस्ट्रिज, १५१ ए टू झेड इंडस्ट्रियल इस्टेट, मुंबई-४०० ०१३.

अनुक्रमणिका

सिंहानंतर कोण ?

१

जिराफ नीति कथा

१७

प्रकाशकीय

बालकुमारांच्या हाती ख्यातनाम लेखक श्री. राजा राजवाडे यांच्या कथांचा खजिना देताना आम्हाला आनंद होत आहे. श्री. राजवाडे यांची तुमच्याशी मासिकांतून केव्हाच गट्टी जमली आहे. त्यांचा मी अधिक परिचय तो काय देणार.

भारत सरकारच्या माहिती आणि प्रसारण खात्याच्या प्रकाशन विभागातर्फे मुलांसाठी विविध भाषांमध्ये काही पुस्तकं प्रसिद्ध करण्याचं ठरविण्यात आलं. फारच कमी दिवसांत हे काम पूर्ण करायचं होतं. मराठी पुस्तकांच्या संपादनाची जबाबदारी आमच्या योजनेचे संपादक श्री नीतीन केळकर यांच्यावर सोपवली होती. त्यांच्या प्रयत्नांमुळेच हे पुस्तक आपल्यापर्यंत पोहोचवणं शक्य झालं. त्यांचेही आभार.

डॉ. श्यामसिंह शशि
संचालक

सिंहानंतर कोण ?

जंगलाचा राजा सिंह आजारी पडल्याचे कळताच माकडे, गायी, बैल, रानडुकरे, हरणे, सांबरे, ससे, हत्ती इत्यादी शाकाहारी प्राण्यांनी एक तातडीची सभा बोलावली . . . सिंह राजा अतिशय क्रूर होता . . . त्यामुळे तो आणि सिंह कुटुंबीय शाकाहारी प्राण्यांची वाट्टेल तशी हत्या करीत होते. सिंहाच्या राज्यात न्याय नावाला सुद्धा उरला नाही . . . जंगलाचा कारभार तो मनमानी पद्धतीने करीत होता. सिंह आजारी पडला आहे हे कळताच सर्व शाकाहारी प्राण्यांनी सभा बोलावून विचारविनिमय करण्याचे ठरविले. सभेचे अध्यक्षस्थान एका बैलाला देण्यात आले. बैलोबा म्हणाले,

“शाकाहारी प्राणी मित्रांनो! आपला दुष्ट राजा सिंह फार मोठ्या रोगाने आजारी आहे. ही आनंदाची बातमी तुम्हाला समजली असेलच. मित्रहो, दुष्ट सिंह राजाला ठार मारून जंगलाची सत्ता हाती घेण्याची हीच वेळ आहे. तरी प्रत्येकाला ही कल्पना आवडेल अशी मला आशा आहे. तरी प्रत्येकाने आपापले विचार व्यक्त करावेत.”

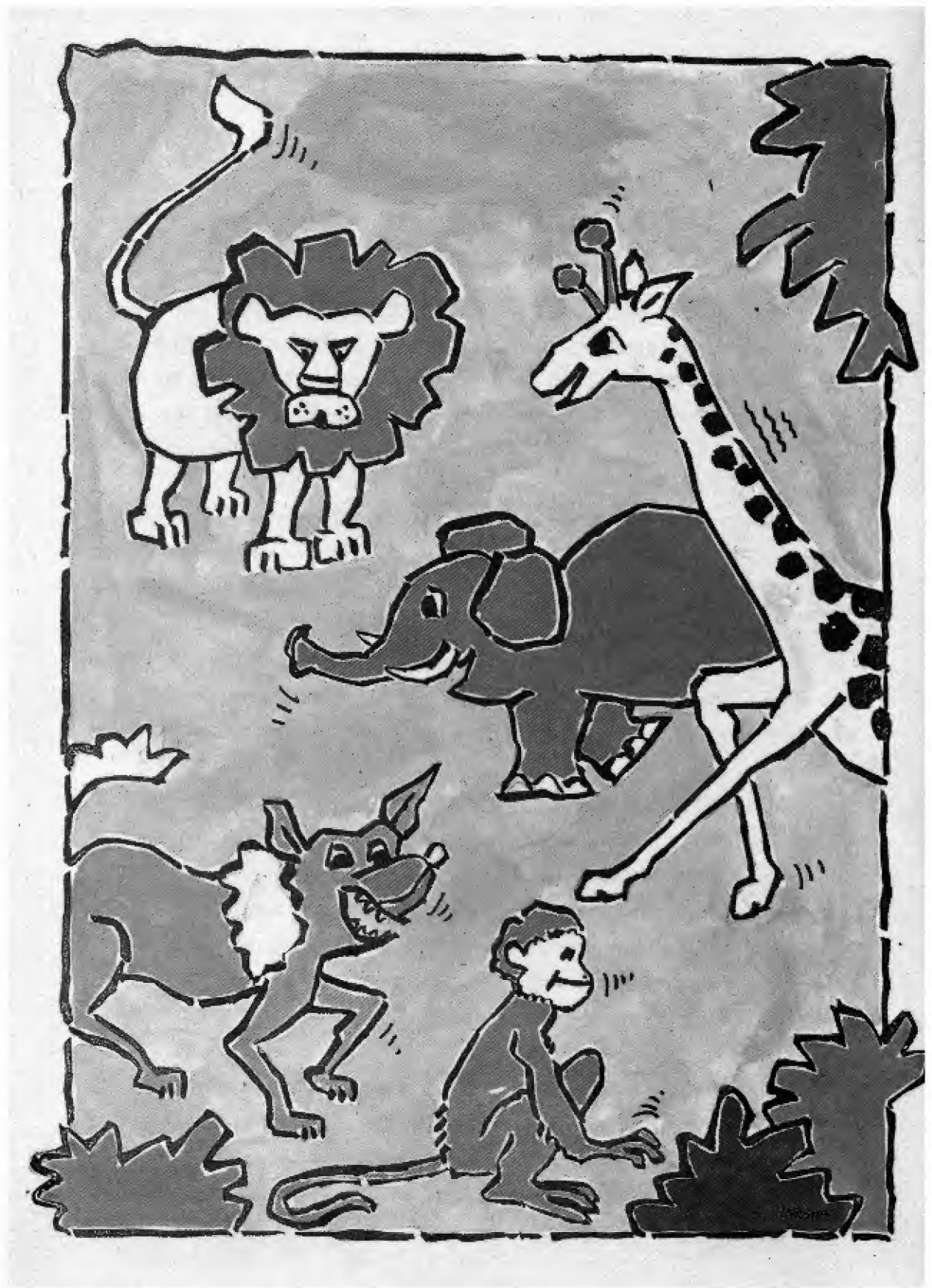
प्रथम ससोबा उभे राहिले नि म्हणाले, “सिंहाला मारून शाकाहारी प्राण्यांचे राज्य या जंगलावर आले पाहिजे. असे माझ्या ससा-पक्षाला अवश्य वाटते. परंतु सिंहाचा वध झाल्यावर जंगलाचा, राजा बनण्याचा पहिला मान ससा-पक्षाच्या अध्यक्षाला म्हणजे मला मिळावा.” अध्यक्षस्थानी असलेला बैलोबा तुच्छतेने हसत म्हणाला,

“ससोबा, अरे जंगलाचे राज्य करणे म्हणजे गवत कुरतडून खाणे वाटले की काय तुला! अरे तू एवढा लहान आहेस की, तुला राजा म्हणून कुणी मान्यताही देणार नाही. सिंहासनावर तू दिसणारही नाहीस. जंगलाचे राज्य करताना भोगावे लागणारे ताण तुझ्या इवल्याशा घाबरट हृदयाला सोसणार नाहीत. तू जंगलाच्या राजेपदास अत्यंत नालायक आहेस.” तेवढ्यात माकडोबा उठून म्हणाले,

“हे पहा, मी बुद्धिमान माणसांचा वंशज आहे. माणूस आज हिंस्र प्राण्यावरही राज्य करीत आहे. कारण राज्य करण्यासाठी शक्ती पेक्षा युक्ती लागते . . . म्हणजे डोके लागते. तुम्हाला ठाऊकच आहे की, मी किती डोकेबाज नि हुषार आहे. तेव्हा जंगलाचे राजेपद मलाच देण्यात यावे.” तेवढ्यात हत्तीराज सोंड उंचावून म्हणाले,

“माकडाची ही सूचना ऐकून माझे हसून हसून पोट दुखू लागले आहे. राज्यकारभार म्हणजे माकडचेष्टा असे माझे मित्र माकडोबा यांना वाटत असावे. माकडोबांना त्यांचा ‘अखिल जंगल माकड पक्ष’ सरळ चालवता येत नाहीये . . . त्यांच्या पक्षाचा कारभार केवळ कोलांट उड्यांनी भरलेला आहे. अशा स्थितीत ते जंगलाचा राज्यकारभार कसा चालविणार, हा प्रश्न आहे. माकडोबा सिंहासनावर बसले तरीही त्यांच्या

माकडचेष्टा थांबणार नाहीत आणि दरबाराला विदुषकी चाळ्यांचे स्वरूप येईल, म्हणून या पदासाठी फक्त हत्तीच लायक आहे. मी शाकाहारी प्राण्यांत शरीराने, ताकदीने मोठा आहे. श्रीगजाननाचे डोके आम्हा हत्तींचे असते. यावरून आम्हीही गजाननाप्रमाणे बुद्धिमान आहोत हे ओघानेच आले. दुसरे म्हणजे आमच्या ताकदीच्या बळावर आम्ही सिंहाराजाच्या संपूर्ण कुटुंबाला पळवून लावून जंगलातील शाकाहारी प्राण्यांचे जीवन निर्धोक करून टाकू. तेव्हा आमच्या “अखिल जंगल एलिफंट पार्टीचेच” राज्य जंगलावर येणे अपरिहार्य आहे.”

या नंतर रानडुक्कर उभे राहिले नि म्हणाले, “केवळ ताकद आणि सुळे यांच्या आधारावर हत्तीराव जंगलाच्या सत्तेवर हक्क सांगत असतील तर तसा हक्क आमची रानडुक्कर पार्टीही सांगू शकते. आमच्या अंगातही ताकद भरपूर आहे. आमचे सुळेही मजबूत आहेत, आमची डुक्कर-घुशी प्रसिद्ध असून आमच्या घुशीचा प्रसाद मिळालेला मानव व प्राणी जिवंत राहू शकत नाही. शिवाय हत्तीरावांच्या गजगतीमुळे ते कारभाराला गती आणू शकणार नाहीत. सरकारी कारभार आधीच फार थंडपणाने चाललेला आहे. सिंहासारखा वेगवान आणि तल्लख राजाही जंगल सरकारच्या सरकारी कारभाराला गती देऊ शकलेला नाही, ही वस्तुस्थिती आहे. आम्ही डुक्करे आमच्या डुक्कर-घुशीच्या सामर्थ्यावर जंगलाचा कारभार अत्यंत वेगाने पुढे नेऊ शकू असे आमचे मत आहे. तरी जंगलाचे राजेपद डुक्कर पार्टीलाच मिळायला हवे.

डुक्कररावांचे भाषण संपल्यावर सांबरजी पुढे सरसावले नि म्हणाले.

“मित्र हो, मी “सांबर आणि हरिण संयुक्त पक्षांचा” अध्यक्ष या नात्याने बोलत आहे. जंगलाच्या लोकसंख्येपैकी सत्तर टक्के संख्या सांबरे, हरिणे, भेकरे इत्यादींची आहे. त्यामुळे संख्येच्या मुद्यावर तर जंगलाचे राजेपद भूषविण्याचा हक्क आमच्याच पक्षाकडे जातो. परंतु केवळ संख्याबळावर मी ही मागणी करीत नाही. वाघ, सिंह कोल्हे, लांडगे... या सरकारपक्षातील लोकांकडून सर्वात जास्त हत्या जर होत असेल तर आमच्या पक्षाच्या सदस्यांची. कारण हरणे, सांबरे हेच सर्व हिंस्र आणि मांसाहारी पक्षांचे खाद्य आहे त्यामुळे आम्हालाच अधिक धोका आहे. आम्हाला राज्य मिळाले तर आम्ही आमच्या बहुसंख्य जंगल प्राणी संख्येचे संरक्षण करण्यासाठी एक संरक्षक सैन्य उभारू आणि त्याचा फायदा इतर सर्वच शाकाहारी प्राण्यांना मिळेल. तेव्हा सर्व शाकाहारी प्राण्यांनी उदारपणे जंगलाचे राजेपद एखाद्या सांबराला किंवा हरणाला द्यावे.” यावर माकड छद्मीपणाने उत्तरला,

“सांबरजी तुमच्या बुद्धीमत्तेची कमाल वाटते... अहो वाघसिंहाची नुसती डरकाळी दुरून ऐकू आली तरी तुम्हा सांबराचे नि हरणांचे कळपच्या कळप जीव घेऊन पळू लागतात, तर तुम्ही जंगलातील शाकाहारी प्राण्यांचे काय संरक्षण करणार?”

या प्रश्नाला सांबरजीकडे उत्तर नव्हते, ते गप्प बसले. तेवढ्यात ही वादावादी पाहत बसलेले अध्यक्ष बैलोबा म्हणाले, “मित्रहो, या जंगलाची सत्ता वाघ सिंह अशा ताकदवान आणि हिंस्र प्राण्यांशिवाय

इतर कुठल्याच प्राणी पक्षाला मिळालेली नसल्याने आपल्याच पक्षाच्या नेत्याला राजेपद मिळावे असे प्रत्येक शाकाहारी प्राणीपक्षाला वाटणे अत्यंत स्वाभाविक आहे. परंतु राजेपद हे एकच असते आणि ते एकाच प्राण्याला मिळणार आहे, ही वस्तुस्थिती आपण लक्षात घ्यायला हवी आहे. एकदा सत्ता शाकाहारी प्राण्यांकडे आल्यावर तिचा फायदा सर्व शाकाहारी प्राणीपक्षांना कसा मिळवून देता येईल हे आपण पाहू शकतो. तेव्हा माझी सूचना अशी आहे की, सर्व प्राणीपक्षांच्या नेत्यांची आपण एक अशी 'शिखर समन्वय समिती' स्थापन करू या. या समन्वय समितीतील नेते सभा घेऊन राजेपदाच्या आणि सत्ता वाटपाच्या प्रश्नावर चर्चा करतील आणि सिंहांनंतर कोण? हा जटिल प्रश्न सोडवतील,. असे प्रश्न सर्व प्राण्यांच्या जाहीर सभा घेऊन सोडविता येत नाहीत... मला वाटते माझी सूचना सर्व पक्षांच्या सदस्यांना मान्य होईल."

बैलोबाची ही सूचना सर्व प्राण्यांना एकदम मान्य झाली. सर्वांनी वेगवेगळे आवाज काढून आपली संमती त्या सूचनेला दिली... तातडीने बैलोबा, माकडोबा, ससोबा, हत्तीजी, सांबरजी, सौ. गायजी या सहा नेत्यांची एक शिखर समन्वय समिती (शिसस) नेमली.

शिससच्या सदस्यांच्या कधी डोंगरावर तर कधी डोंगर उतारावर, कधी नदीकाठी तर कधी तळ्याकाठी, कधी गर्द रानात तर कधी उघड्या मैदानात सभा होऊ लागल्या. सभावर सभा... चर्चावर चर्चा.

कधी समन्वय समितीच्या सदस्यांचे एकमत होत होते... कधी हे एकमत एक आठवडा टिके, कधी चार दिवस, कधी एक दिवस तर कधी पाच मिनिटे.

मतभेद, एकमत, मतभेद एकमत... मतभेद मिटल्याच्या बातम्या... मतभेद चिघळल्याच्या बातम्या. शाकाहारी प्राण्यांच्या कानांवर दररोज निरनिराळ्या बातम्या येत होत्या आणि त्यांची मने आशा-निराशेच्या लाटांवर सारखी तरंगत होती.

कधी ससोबा राजेपदावर हक्क सांगत तर कधी हत्तीजी, कधी माकडोबा हक्क सांगत तर कधी बैलोबा, कधी डुकरजी हक्क सांगत तर कधी सांबरजी... सत्तेतील वाटा किती टक्के पक्षाला मिळावा? संख्या लक्षात घ्यावी की जातीची श्रेष्ठता? अल्पसंख्याक प्राणीजातीला किती प्रतिनिधित्व मिळावे? यावर शिखर सदस्य समितीत चर्चावर चर्चा होत राहिल्या. जवळ जवळ दोन महिने चर्चेच्या फेऱ्या होत राहिल्या.

अहिसक, शाकाहारी प्राणी चिंताग्रस्त झाले... प्राण्यांच्या झुंडीच्या झुंडी शिससच्या बैठकीच्या ठिकाणी जाऊन लवकर निर्णय घेण्यासाठी समितीला विनंती करू लागल्या. परंतु समिती सदस्यांना सत्तेची हाव एवढी चढली की, त्यांच्या चर्चा, मतभेद हे चक्र आणखी काही महिने चालूच राहिले.

आजारी सिंहाच्या आजाराला हळूहळू उतार पडू लागला.

एके दिवशी कोल्होजी आजारी सिंहाला पाहायला आले असता त्यांनी शाकाहारी प्राण्यांच्या जंगलाचे राजेपद पटकावण्याच्या कट कारस्थानाची इत्थंभूत माहिती दिली. सिंह कमालीचा रागावला. त्याने शिखर समन्वय समितीच्या नेत्यांना थडा शिकविण्याचा निश्चय केला.

काही दिवसांतच सिंहाचा आजार पूर्ण बरा झाला. परंतु अजूनही शिससमधील मतभेद मिटलेच नव्हते. सिंह आपल्या दोन सिंह अंगरक्षकांना बरोबर घेऊ शिससची मीटिंग जिथे चालली होती तिथे आला. बाजूला उभा राहून तो शिससच्या नेत्यांत चाललेली, “ राजेपद कुणाला ? ” या प्रश्नावरची मारामारी काही वेळ पहात बसला . . . चर्चेवरून अखेर शिससचे नेते मारामारीवर आले.

सिंह म्हणाला, “देवाची दया होती म्हणून माझा आजार बरा झाला. मी जर दुर्दैवाने मेलो असतो, आणि जंगलची सत्ता या सत्तापिपासू मूर्ख प्राण्यांच्या हातात पडली असती तर त्यानं राजदरबाराचे रूपांतर आखाड्यात केले असते. आणि जंगलाचे स्वातंत्र्य आणि अस्तित्वच धोक्यात आणले असते . . . अशा या सत्तापिपासू, स्वार्थी जनावर-नेत्यांना जिवंत ठेवणे म्हणजे जंगल-राज्य सतत धोक्यात ठेवणे. उद्या जर दुर्दैवाने माझा मृत्यू झाला नि सत्ता या मूर्ख प्राण्यांच्या हातात गेली तर अनर्थ घडेल.

सिंहराजाने गर्जना केली आणि तो एकमेकांच्या उरावर बसणाऱ्या शाकाहारी नेत्यांना म्हणाला,
“मूर्ख नेत्यांनो ! देवाचे नाव घ्या नि मरायला तयार व्हा !”

सिंह गर्जनेने भानावर येऊन थरथर कापू लागले.. नि तत-पप करीत बैलोबा शिससच्या वतीने म्हणाले,
“सिंह महाराज . . . आपला काहीतरी गैरसमज झालेला दिसतो . . . तुमच्या प्रकृतीला आराम पडावा म्हणून परमेश्वराची सामूहिक प्रार्थना करण्यासाठी आम्ही इथे जमलो होतो. आमच्या प्रार्थनेला, यश येऊन महाराजांची प्रकृती सुधारली हे पाहून आम्हाला आनंद होत आहे.”

बैलोबाचे ते मूर्ख ढोंगी वक्तव्य ऐकून सिंहाचा राग आणखीनच भडकला आणि म्हणाला,

“मूर्ख जनावर नेत्यांनो ! तुम्ही मूर्ख तर आहातच पण खोटारडेही आहात. तुम्ही जंगल देशाचे तर राहोच पण तुमच्या जातीच्या प्राण्यांचे नेतृत्वही करायला नालायक आहात. मी आजारी पडल्याचे पाहून जंगलाची सत्ता हाती घेण्यासाठी तुम्ही कट करीत होतात. यातही मला काही गैर वाटत नाही. सत्तेची हाव सर्वांनाच असते. परंतु आपली लायकी न ओळखता आल्यामुळे तुमच्यात एकमत होऊ शकले नाही. तुमच्या या मारामाऱ्या आणि मतभेद पाहून तुमच्या जातीची जनावरेही हतबल, निराश झाली आहेत. तुमच्यासारख्या नतभ्रष्ट, करंट्या नेत्यांना जगण्याचा अधिकार नाही. मी तुम्हाला मारून मी आजारातून बरा झाल्याबद्दल राजदरबारी आयोजित केलेल्या शाही पार्टीच्या वेळी तुमच्या मांसाचे सहा चविष्ट पदार्थ आमंत्रितांना देणार आहे—” असे म्हणून सिंहाने आणि त्याच्या दोन अंगरक्षक सिंहांनी शिससच्या सहाही नेत्यांवर हल्ला केला आणि त्यांना क्षणार्धात ठार केले !

तात्पर्य—एकमेकांतील मतभेद गाडून ससाधीशांच्या अडचणींचा जे विरोधक योग्य वेळी फायदा उठवू शकत नाहीत ते सत्ता तर हस्तगत करू शकत नाहीतच परंतु स्वतःचे अस्तित्वही धोक्यात आणतात.

२.

सिंहिणीच्या गळ्यात फास

एका हिंसक आणि अतिक्रूर सिंहिणीने जंगलातील लोकशाही राजवट नष्ट करून आपली हुकूमशाही राजवट जंगलात कायम केली आणि जंगलातील शाकाहारी प्राण्यांची कत्तल तिने चालू केली. सिंहिणीच्या क्रूर राजवटीने पिडलेले सर्व कायदापाळू अहिंसक प्राणी एकत्र आले आणि त्यांनी सिंहिणीला देहान्ताची सजा फर्माविण्याचा निर्णय एका खास सभेत एक ठराव एकमताने पास करून घेतला. सिंहिणीला फाशी देण्यासाठी एक जबरदस्त फासही तयार करण्यात आला नि एका झाडाला टांगण्यात आला. अहिंसक प्राण्यांच्या या मूर्ख उत्साहाने उद्विग्न झालेला एक म्हातारा बैल पुढे आला नि म्हणाला.

‘सिंहिणीला फासावर लटकविण्याची तुमची ही योजना चांगली आहे. आता सिंहिणीला तिच्या गुहेतून खेचून बाहेर काढून इथे फरफटत आणण्यासाठी कोण कोण जाणार आहे? म्हातार्या बैलाच्या या शब्दांनी सिंहिणीच्या निषेधाने दुमदुमणारी सभा एकदम थंड झाली. आणि काही वेळाने सर्व अहिंसक प्राणी आल्या वाटेने आपापल्या घरी निमूटपणे निघून गेले.

तात्पर्य : दुर्बलांनी आपल्या शत्रूचा सूड घेण्यासाठी तयार केलेल्या योजना निरर्थक ठरतात. दुष्टांचा नायनाट करण्यासाठी कांगदी योजना नव्हे तर सामर्थ्यशील कृतींचीच आवश्यकता असते आणि म्हणून नुसत्या सूड योजना तयार करण्यात वेळ न दवडता, दुर्बलांनी आपले एकीचे बळ वाढविण्याचा प्रयत्न करावा.

३.

तीन बैल

जंगलातील एका कुरणात तीन बैल चरताना सिंहिणीने पाहिले. ते पुष्ट बैल पाहून सिंहिणीला मनोमन भय वाटले . . . तिला वाटले की हे तिन्ही बैल एक होऊन आपल्यावर चालून आले तर आपल्याला ठार मारू शकतील . . . तेव्हा यांना आधीच आपण मारून टाकले पाहिजे . . . पण त्या तीन बैलांवर हल्ला करण्याचे धाडस राणी सिंहिणीला होईना. म्हणून तिने एक युक्ती योजली. तिने एकेका बैलाला वेगवेगळे गेटून एकमेकांबद्दल त्यांच्या कानात विष ओतले. परंतु त्या तीन बैलांनी इसापनीतीतील 'तीन बैल' ही गोष्ट ऐकलेली असल्याने राणी सिंहिणीचा कुटील डाव बैलांच्या लक्षात आला. आणि त्यांनी घट्ट एकी करून सिंहिणीवर जोरदार हल्ला करून सिंहिणीचा 'न भूतो न भविष्यति' असा पराभव केला.

तात्पर्य— फाटाफुटीचे आणि 'फोडा आणि झोडाचे' राजकारण सदासर्वकाळ यशस्वी होतेच असे नाही.

४.

वेळेवर तयारी

एक रानडुक्कर नेता एका उघड्या माळावर उभा राहून आपल्याच पक्षातील नेते कसे नालायक आहेत याविषयी भाषण दिल्याप्रमाणे मोठमोठ्याने बडबडत उभा होता . . . समोर कुणीही श्रोता नसताना तावातावाने बोलणाऱ्या त्या रानडुकराला पाहून एक गाढव मतदार त्याला म्हणाला,

'काय हो, निवडणुका होण्याचा अजून जराही मागमूस नसताना आपण भाषण कशासाठी हाणता आहात ?'

त्यावर तो डुक्कर नेता म्हणाला,

'गाढवा, हे निवडणूक प्रचाराचे भाषण नाही. आमचा पक्ष लवकर फुटण्याची शक्यता आहे. पक्ष फुटला की ज्यांना मी आजवर वंदनीय नेते मानले ते सर्व कसे चोर होते हे मला जाहीरपणे सांगावे लागेल. ज्या नेत्यांना आयुष्यभर आदरणीय मानले त्यांना नालायक म्हणायला एकदम जीभ तयार होणार नाही म्हणून त्यांना नालायक ठरविणारी भाषणे मी आत्तापासूनच पाठ करून ठेवीत आहे, म्हणजे मग पक्ष अचानक फुटल्यावर मला तत्काळ त्यांच्या नावाने शिमगा चालू करता येईल.

तात्पर्य : राजकारणातली झोंड माणसे अनिष्ट घटना घडण्याच्या अपेक्षेनेच नेहमी वागत असतात.

५.

अनुभवाने शहाणा

एक सिंह, एक गाढव आणि एक कोल्हा या तिघांनी एकत्र शिकार करायचं ठरविलं. पुरेशी शिकार मिळाल्यावर सिंहाने गाढवाला शिकारीची वाटणी करायला सांगितली. गाढवाच्या डोक्यात समानतेच्या कल्पना नुकत्याच भरलेल्या असल्याने आम्ही तिघांनी सहकारी तत्वावर समान कष्ट करून ही शिकार मिळविली आहे. तेव्हा शिकारीचा वाटा सर्वांना सारखा मिळणे योग्यच आहे असे समजून गाढवाने शिकारीचे तीन सारखे वाटे केले आणि त्यातला एक वाटा सिंहाला घ्यायला सांगितले... सिंहाला हे मुळीच आवडले नाही आणि संतापाने लाल होऊन त्याने गाढवावर झडप घालून त्याला ठार मारून टाकले.

गाढव मेल्यावर सिंहाने कोल्ह्याला शिकारीची वाटणी करण्यास सांगितले. कोल्ह्याने शिकारीचा मोठा ढीग केला आणि त्यातला अगदी मामुली भाग स्वतःला घेऊन बाकी सर्व शिकारीकडे पहात कोल्हा म्हणाला,

‘महाराज आपल्याला हवा तो वाटा घ्या.’ कोल्ह्याचा हा चाणक्षपणा पाहून सिंहाने विचारले,
‘कायरे, तुला अशी वाटणी करायला कुणी शिकविले?’

कोल्हा तात्काळ उत्तरला,

‘समानतेच्या खुळ्या कल्पना डोक्यात शिरलेल्या त्या मेलेल्या गाढवाने! जंगलात सिंहवंशाची राजेशाही चालू असताना... पद्धतीत बसणारी समान वाटप पद्धती अवलंबिणे हा केवळ मूर्खपणाच नसून राजद्रोहही आहे!’

कोल्ह्याच्या या उत्तराने सिंह खूष झाला आणि आपल्या ‘सिंहाच्या वाट्यातील’ काही तुकडे त्याने कोल्ह्यापुढे फेकले.

तात्पर्य: साधेपणा हा नेहमीच गुण ठरत नाही. आपल्या जिवाला धोका निर्माण करू शकणाऱ्या व्यक्तीशी वागताना चाणक्षपणा दाखविला तर, आर्थिक नुकसान झाले तरी प्राण खचितच वाचतात.

६.

आत जाणारी पावले

एक सिंह म्हातारपणामुळे अगदी दुबळा झाला होता आणि त्यामुळे त्याला लढता येत नव्हते की शिकारही करता येत नव्हती. तेव्हा त्याने युक्ती लढवूनच पोटाची सोय करण्याचे ठरविले.

सिंहाने आजारीपणाचे सोंग घेतले व तो गुहेत पडून राहिला. जेव्हा एखादा पशु त्याच्या समाचाराला येई तेव्हा त्याच्यावर झडप घालून तो त्याला खाऊन टाकी, अशा प्रकारे बऱ्याच पशूंचा फडशा उडवल्यावर सिंहाची ही लबाडी कोल्ह्याच्या लक्षात आली. सिंहाच्या समाचारास गेल्यावर गुहेच्या दारातच उभे राहून कोल्ह्याने सिंहाला विचारले.

‘कशी काय आहे महाराजांची तब्येत ?’

“अजून ठीक नाही. पण बाळ कोल्होबा तू परक्यासारखा बाहेरूनच का चौकशी करतो आहेस ? आत ये ना—”

यावर सिंहाकडे खोचक कटाक्ष टाकून कोल्हा म्हणाला,

‘आलो असतो हो. पण इथे फक्त आत शिरणाऱ्या पावलांच्याच खुणा दिसताहेत. बाहेर पडणारी पावले इथे दिसतच नाहीत—’

कोल्ह्याचे हे बोलणे ऐकून खो खो हसत सिंह उत्तरला,

‘कोल्होबा तुझा असा गोड गैरसमज आहे की जगातील सारी अक्कल तुझ्याच डोक्यात एकवटली आहे. पण साध्या साध्या गोष्टीतलं तुझं ज्ञान मात्र अत्यंत केविलवाणे आहे आणि त्यामुळे तुझी मला कीव करावीशी वाटते.’

सिंहाच्या शब्दांचा अर्थ न कळून कोल्हा म्हणाला,

‘महाराज आपण काय म्हणताहात मला कळत नाहीये—’

‘नाहीच कळणार... ! दुसऱ्यांना मूर्ख समजणाऱ्या लोकांना स्वतःच्या अज्ञानाच्या आवाक्याची कल्पना नसते. कसे ते पहा. कोल्होबा तुला ठाऊक नाही की जंगल सरकारनं नुकताच एक वास्तुशास्त्रज्ञ नेमला असून त्याने गुहेत हवा खेळावी म्हणून सर्व गुहाधारकांनी गुहांना मागच्या बाजूला दारे पाडून घ्यावीत असे फर्मान कोढले आहे. त्या फर्मानाप्रमाणे मी चारच दिवसांपूर्वी चार रानडुकरांना कामाला लावून गुहेच्या मागच्या बाजूला दार पाडून घेतलं आहे आणि त्यामुळे माझ्या समाचाराला आलेले प्राणी मागच्या दाराने निघून गेलेले आहेत आणि साहजिकच त्यामुळे तुला पुढच्या दरवाजात बाहेर जाणाऱ्या पावलांचे ठसे दिसत नाहीत. तेव्हा आत आलेल्या प्रत्येक प्राण्याला मी ठार मारून खाल्ले आहे ही तू सूचित करू पहात असलेली गोष्ट साफ चूक आहे. शिवाय मला पोटदुखीचा विकार जडला असल्याने गेले काही दिवस मी फक्त शेळीच्या दुधावर राहिलो आहे. डॉ. बगळे यांचा औषधोपचार सध्या चालू

आहे...'

सिंहाचे हे बोलणे ऐकून कोल्ह्याला आपल्या अज्ञानाबद्दल लाज वाटली आणि सिंहाच्या समाचारासाठी तो गुहेत आला... कोल्हा जवळ येताच सिंहाने त्याच्यावर झडप घातली आणि त्याच्या चविष्ट मांसावर ताव मारला.

तात्पर्य : स्वतःचा शहाणपणा आणि बुद्धिसामर्थ्य वापरून आपण कूरांवर सहज मात करू शकतो या भ्रमात दुर्बळांनी राहू नये. आपले स्वार्थ साधता यावेत म्हणून क्रूर लोक दुबळ्या बुद्धिमत्तांची दिशाभूल करीत असतात आणि त्याप्रमाणे दुबळ्यांना जाळ्यात पकडण्याच्या आपल्या पद्धतीत कालमानानुसार सुधारणा करीत असतात आणि आपण फार शहाणे असल्यामुळे त्यांना मामा बनविणे सोपे असते अशा भ्रमात राहणाऱ्या दुबळ्यांना प्राणास मुकावे लागते.

७.

लांडग्यांची शरणागती

जंगलातील क्रूर लांडग्यांच्या हिंस्र हल्ल्यांनी जंगलातील शेळ्या, मेंढ्या, गाई, ससे, हरणे इत्यादी शाकाहारी प्राणी अगदी त्रासून गेले होते आणि त्यांना आपल्या प्राणाची काहीच शाश्वती उरली नव्हती. तेव्हा नाईलाजाने सर्व शाकाहारी प्राण्यांचे एक शिष्टमंडळ जंगलच्या सिंहराजाकडे गेले आणि त्यांनी लांडग्यांविरुद्ध तक्रार केली. शाकाहारी प्राण्यांना लांडग्याकडून होणाऱ्या त्रासाच्या कहाण्या ऐकल्यावर सिंह राजाला शाकाहारी प्राण्यांची दया आली आणि त्याने लांडग्यांना दरबारात बोलाविले. आता आपली शंभर वर्षे भरली हे धूर्त लांडग्यांनी ओळखले आणि एक गुप्त सभा घेऊन दरबारात काय पवित्रा घ्यायचा हे निश्चित केले.

दुसऱ्या दिवशी दरबारात सिंहराजापुढे लांडगे खेदरे मारल्यासारखे चेहरे करून उभे. शाकाहारी प्राण्यांचे नेतेही तिथे हजर होतेच. संतप्त झालेल्या सिंहराजाने, लांडग्यांना शाकाहारी प्राण्यांच्या छळाबद्दल खडसून जाब विचारला, तेव्हा लांडगे कापऱ्या स्वरात राजाचे पाय धरीत म्हणाले,

“महाराज, शाकाहारी प्राण्यांना आम्ही दिलेल्या त्रासाबद्दल आम्हाला अत्यंत पश्चात्ताप होते आहे. या प्राण्यांच्या आजवर केलेल्या हत्यांविषयी अत्यंत दिलगीर आहोत. महाराज आम्ही पश्चात्तपदग्ध झालो असून मांसाहार कायमचा सोडून नुसत्या गवतावर जगण्याचे ठरविले आहे. इतःपर मांसाहार न करण्याची आपल्या पायाला हात लावून आम्ही सामुदायिक शपथ घेत आहोत. शरणागताला अभय देऊन क्षमा करावी. शाकाहारी पशु-जनतेला आमच्याकडून कुठलाही उपद्रव होणार नाही याची महाराजांनी खात्री बाळगावी—”

लांडग्यांची ही सपशेल शरणागती पाहून सिंहाला समाधान वाटले आणि तो शाकाहारी प्राण्यांना म्हणाला,

‘हे पहा मित्रांनो, लांडग्यांनी आता मांसाहार सोडण्याची शपथ घेतली आहे. त्यांना नवे शाकाहारी जीवन जगण्याची आपण संधी देऊ या. तुमच्या जीविताला आता धोका नाही... तुम्ही आनंदाने जाऊ शकता—’

सिंह राजाच्या आश्वासनाने भोळ्या शाकाहारी पशुजनतेला आनंद झाला आणि ती आपापल्या भागात निघून गेली.

काही दिवस शपथ पाळल्यावर लांडग्यांनी शाकाहारी पशूंचे पुनश्च मुडदे पाडण्यास आरंभ केला...

लांडग्यांचे हे कृत्य पाहून एक बकरी एका मेंढीला म्हणाली,

‘काय हो, प्रत्यक्ष राजापुढे शरण जाऊन मांसाहार न करण्याची शपथ घेऊनही ह्या लांडग्यांनी पुन्हा आपल्या शाकाहारी प्राण्यांचे मुडदे पाडणे कसे काय चालू केले?’

मेंढी विषण्ण होत उत्तरली, ‘बकरीताई, त्या ढोंगी लांडग्यांनी शरणागतीचे नाटक करून वृद्ध राजाला आणि सर्व शाकाहारी पशुजनतेला साफ बनविले. आपल्या मांसाला एवढी वर्षे चटावलेले क्रूर लांडगे शाकाहारी बनणे कधी शक्य आहे काय? कारण ते आले नि त्यांनी शपथा घेतल्या तरी त्यांनी आपल्या तीक्ष्ण दातांचा नि अणकुचीदार नखांचा त्याग केलेला नाही ही गोष्ट आपल्या लक्षातच आली नाही.’

तात्पर्य : क्रूर बदमाश माणसांनी आपल्या काळ्या धंद्यातून निवृत्त झाल्याची किंवा आपल्या पापाबद्दल आपल्याला होत असलेल्या पश्चातापाची कितीही बेमालून बतावणी केली तरी त्यावर शहाण्या माणसांनी विश्वास ठेवू नये. कारण अंगात धोकेबाजी मुरलेली ही क्रूर माणसे काही दिवसांनंतर पुन्हा आपल्या काळ्या धंद्याकडे वळल्याशिवाय राहात नाहीत. या लोकांनी शरणागतीची भाषा केली तरी त्यांना कधीही क्षमा करू नये.

८.

मांजराच्या गळ्यात घंटा

एकदा सर्व उंदरांनी मांजरापासून संरक्षण कसे करायचे याचा विचार करण्यासाठी सभा घेतली. पुष्कळ निरनिराळ्या सूचनांवर वादविवाद झाल्यावर, आपण मांजराच्या गळ्यात एक घंटा बांधावी म्हणजे त्या घंटेचा आवाज ऐकून आपण सावध होऊ आणि मग आपल्याला जीव धेऊन पळायला ठीक पडेल अशी सूचना एका उंदराने पुढे आणली. उंदराची ही अभिनव सूचना बहुसंख्य तरुण उंदरांना पसंत पडली आणि मांजराच्या गळ्यात घंटा बांधण्याचा ठराव पास करून त्यांनी “मांजर मुर्दाबादच्या” घोषणा दिल्या.

तरुण उंदरांचा हा उल्लू विचार पाहून एका म्हाताऱ्या उंदराला हसू आले आणि तो त्यांना म्हणाला, “तुमची ही युक्ती कितीही कल्पनारम्य असली तरी कल्पनारम्य युक्त्या त्या केवळ कल्पनारम्य किंवा अभिनव आहेत म्हणून त्यांचा, शत्रूचा निःपात करण्यास उपयोग होत नाही. कल्पनारम्य असण्यापेक्षा त्या व्यवहारी असल्या तरच फायदा होतो. आता मांजराच्या गळ्यात घंटा बांधण्याची युक्ती छान वाटली तरी व्यवहार्य नाही. कारण त्याच्या गळ्यात घंटा बांधण्याचे धैर्य आपणा कुणातही नाही. . . . तेव्हा मला वाटते, आपण असे करू या, सर्वांनी मिळून सर्व शक्ती एकवटून मालकाच्या घरात प्रचंड धुमाकूळ घालून त्याच्या वस्तूंचा कमालीचा विध्वंस आरंभू या. म्हणजे मांजर पाळूनही उंदराचा त्रास कमी होत नाही तेव्हा हे मांजर निरुपयोगी आहे अशी मालकाची खात्री पटून तो त्याला हाकलून देईल आणि मग आपण निर्धास्त बनू—”

म्हाताऱ्या उंदराची व्यवहारी युक्ती तरुण उंदरांनी अंमलात आणल्यावर मालकाने मांजराची हकालपट्टी केली आणि उंदरामागची मांजराची कटकट कायमची संपली.

तात्पर्य: शत्रूचा निःपात करण्यासाठी स्वप्नाळू उपायाच्या मागे लागण्यापेक्षा आपल्यातील उपद्रवशक्तीचा संघटित उपयोग केल्यास शत्रूवर मात करणे सहज शक्य होते.

९.

सिंहीण आणि शेळी

एकदा सिंहीण राणी जंगलात फिरत असता दुसऱ्या एका शेळ्यांच्या राजकीय पक्षाची नेती शेळी तिच्या नजरेस पडली. ती चांगली गुबगुबीत तरुण शेळी पाहून सिंहीणीची क्रूर भूक चाळवली आणि सिंहीण त्या शेळीला म्हणाली,

‘ए शेळ्ये, जंगलात शेळ्यांचा प्रश्न काढून तू जंगलातील पशुपशूंत असलेला जातीय एकोपा गढूळ करित आहेस. तू जातीयवादी आहेस-तू जातीय विद्वेषाला खतपाणी घालते आहेस.’

शेळी नम्रपणे उत्तरली,

‘नाही माताजी, मी जातीयवादी नाही. माझ्या जातीच्या लोकांच्या विकासासाठी त्यांचा वेगळा पक्ष काढणे म्हणजे जातीय विद्वेषाला खतपाणी घालणे असे मला वाटत नाही-’

‘पण तू पंधरा वर्षांपूर्वी जंगलात जातीय दंगा घडवून आणला होतास-’

शेळी चटकन् म्हणाली,

“माताजी पंधरा वर्षांपूर्वी माझा जन्मच झाला नव्हता-”

या उत्तराने थक्क होऊन सिंहीण त्वेषाने म्हणाली,

“ठीक आहे. . . त्यावेळी तुझा जन्म झालेला नसेल, पण तुझा बाप तर होता ना ? तू नाही तर तुझ्या बापाने जातीय विद्वेष पसरवला असेल-असे म्हणून सिंहीणीने झडप घालून शेळीला ठार केले.

तात्पर्य- माणसाने एकदा पाठीत खंजीर खुपसण्याचा निश्चय केला की मग तो कुठल्याही न्याय्य युक्तिवादाकडे कानाडोळा करतो.

१०.

मुंग्या आणि सत्ताधुंद हत्तीण

जंगलातील मुंग्यांनी उरस्फोड परिश्रम करून सुंदर वारुळे उभारली होती. त्या वारुळांत कष्टकरी मुंग्या, दारिद्र्याची दुःखे मूकपणे भोगित कशाबशा जगत होत्या. त्या मुंग्या कुणाच्या अध्यात नव्हत्या की मध्यात

नव्हत्या. मोठ्या प्राणी-पक्षांच्या वादविवादात त्या पडत नव्हत्या. उलट कटाक्षाने दूरच रहाण्याचा प्रयत्न करीत होत्या. आपल्यासारख्या गरिबांनी धोकेबाज खेळापासून दूर रहाणेच चांगले असे त्यांना वाटत होते आणि त्यामुळे गरिबीत का होईना त्या आपल्या वारुळांत सुखाने नांदत होत्या. पण एके दिवशी काय झाले, की सत्तामदाने उन्मत्त झालेली एक हत्तीण त्यांच्या दिशेने धावत येऊ लागली. आता तिच्या पायाखाली आपली वारुळे जमीनदोस्त होणार हे पाहून मुंग्या हत्तीणीला हात जोडून कळवळून म्हणाल्या,

“हे सर्वशक्तिमान हत्तीदेवी, आम्हा गरीबांची वारुळे इथे रस्त्याच्या बाजूला आहेत. तेव्हा तू धावत जाताना जरा काळजी घे; नाहीतर तुझ्या प्रचंड पावलाखाली आमची घरकुले चिरडून जाऊन आम्ही बेघर बनू-’

सत्तामदाने माजलेल्या हत्तीणीला वाटले की क्षुद्र मुंग्या मला उपदेश करणाऱ्या कोण ? हत्तीण उन्मत्तपणे मुंग्यांना म्हणाली,

“हे क्षुद्र प्राण्यांनो, तुम्ही या रस्ताच्या जवळ वारुळे का बांधलीत ? तुम्हाला दूर डोंगराच्या पायथ्याला जागा नव्हती का ? तुमच्या या दरिद्री वारुळांनी रस्त्याचे सौंदर्य बिघडते आणि जंगलाला भेट देणाऱ्या पाहुण्यांपुढे जंगलातील गरीब प्राण्यांच्या दारिद्र्याचे प्रदर्शन होऊन त्यांचे जंगलाबद्दल वाईट मत बनते. तेव्हा मी तुमची वारुळे तोडून टाकते. तुम्ही डोंगराच्या पायथ्याशी जा नि तिथे नवी घरे उभारा-’ असे म्हणून हत्तीण वारुळावरून धावत गेली. वारुळे जमिनीला मिळाली. . . . पण तेवढ्यात या अन्यायाने चिडलेल्या काही मुंग्या हत्तीणीच्या पायावरून वर चढल्या नि हत्तीणीच्या कानात शिरल्या नि कडाडून चावे घेऊ लागल्या. आपले मरण मुंगीकडून असते याची आठवण होताच माजलेली हत्तीण ताळ्यावर आली नि म्हणाली,

‘हे मुंग्यांनो, माझ्या कानातून बाहेर या, माझ्यावर चिडू नका. झाल्या अपराधाबद्दल मला क्षमा करा. मी स्वतःच्या खचने तुम्हाला नवी वारुळे बांधून देईन-’

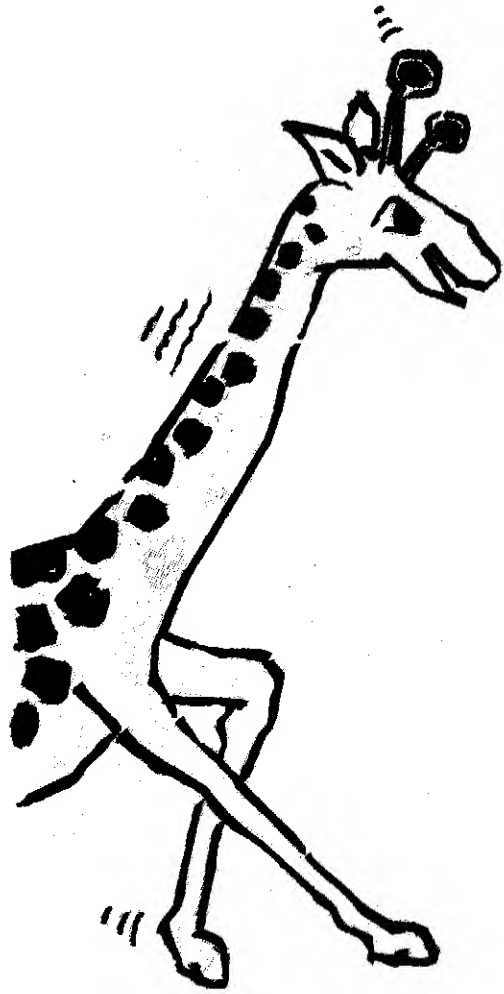
कानातून मुंग्या उत्तरल्या.

“मस्तवाल हत्तीणी, तुझ्या पायाखाली आमची वारुळेच नव्हते तर हजारो मुंग्या चिरडून प्राणास मुकल्या आहेत, हे तुला ठाऊक आहे काय ? त्यांना तू पुन्हा जिवंत करून देणार आहेस काय ? आता तुला क्षमा नाही . . . . तुझा सूड घेण्याची ही सोन्याची संधी आमच्यासारख्या दुबळ्या गरिबांच्या जीवनात पुन्हा येणार नाही. तेव्हा आता आपले मरण पत्करण्यास तयार हो-’

आणि काही वेळात मस्तवाल हत्तीणीचे धूड गतप्राण होऊन जमिनीवर आदळले !

तात्पर्य-अन्यायाचा अतिरेक झाला की गरीब दिसणारी माणसेही भल्या भल्या शक्तिमान माणसांचाही बघता बघता पाडाव करू शकतात.

जिराफ नीति कथा

मुलांनो ! माणसातील गुणदोषांचे सहीसही अनुकरण केल्यामुळे जंगलातील प्राणी आणि पक्षी जनतेत कमालीची बेशिस्त अंदाधुंदी आणि अनाचार माजला होता. पशुपक्षांची मुले त्यांच्या आईवडिलांचे ऐकेनाशी झाली होती. त्यांनी गुरुजींचे ऐकणे सोडले होते. शाळेत जाणे बंद केले होते. इतके दिवस कोल्हा हाच प्राणी हुषार म्हणून प्रसिद्ध होता. परंतु अलिकडे सर्वच प्राणी आणि पक्षी स्वतःला विद्वान समजू लागले होते. जंगलच्या कोर्टात कायदेभंगाची अनेक प्रकरणे येऊ लागली होती. आणि न्यायमूर्ती हत्तीसाहेबांना न्यायदानाचे काम करणेही अशक्य होऊ लागले होते. कुणाही प्राण्याला वा पक्षाला दुसऱ्या प्राण्याबद्दल आणि पक्षाबद्दल आदर, प्रेम उरले नव्हते. प्राणी आणि पक्षी विद्यार्थी आपला अभ्यास सोडून जंगलातील राजकारणात भाग घेऊ लागले होते. प्रत्येक प्राण्याला नि पक्षाला वाटू लागले होते की आपलीच जात श्रेष्ठ आणि इतर सगळे पक्षी आणि प्राणी क्षुद्र नि कनिष्ठ—या सर्व परिस्थितीमुळे जंगलातील सुख आणि शांतता नष्ट झाली होती आणि जंगलातील पशुपक्षांचे जीवन शहरात रहाणाऱ्या माणसासारखे दुःखी होऊ लागले होते. जंगलातील जनतेला योग्य तो उपदेश करून जर जंगलातील जनतेच्या वागणुकीत सुधारणा घडवून आणली नाही तर जंगलातले मंगल नष्ट होईल आणि जंगलातील वस्त्यांना मानवी शहरातील वस्त्यांचे बकाल स्वरूप प्राप्त होईल या चिंतेने जंगलातील विद्वान प्राणी श्रीयुत जिराफगुरुजी कमालीचे हैराण झाले होते. आता काय करावे याचा विचार करीत असताना त्यांना वाटले की पूर्वीच्या काळी ज्याप्रमाणे माणसांना उपदेश करून सुधारण्यासाठी इसापाने प्राण्यांवर उपदेशकथा रचल्या होत्या . . . त्याप्रमाणे जंगलातील पशुपक्षांची सध्याची बिघडलेली नीतिमत्ता सुधारण्यासाठी आपण माणसावर आधारलेल्या नीतिकथा लिहून त्या जंगलातील पशुपक्षांना का सांगू नयेत ? नाहीतरी माणसांचे चुकीचे आदर्श ठेवल्यामुळेच जंगलातील गुणी पशुपक्षी सध्या बिघडले आहेत. तेव्हा माणसावरच्या नीतिकथा त्यांना ऐकवल्या तर पशुपक्षी निश्चित सुधारतील. हा विचार मनात येताच जिराफ गुरुजींनी जंगलाच्या वर्तमानपत्रातून आपल्या “जिराफ नीतिकथा” तात्पर्यासह प्रसिद्ध करण्यास आरंभ केला. त्या नीतिकथांपैकी काही नीतिकथा आमच्या हाती आल्या असून त्या आमच्या बालमित्रासाठी येथे देण्याचे ठरविले आहे. या जिराफनीतिकथा जंगलातील पशुपक्षांसाठी जरी असल्या तरी बालमित्रांनीही बोध घ्यावा असे त्यांत पुष्कळच असल्याने जिराफ गुरुजींच्या परवानगीने आम्ही त्या आमच्या बालमित्रांना उपलब्ध करून देत आहोत.

१.

धर्माचे स्थान

एकदा जगन्नाथ आणि अब्दुल नावाचे वर्गमित्र आपल्या इतर मित्रांबरोबर सहलीसाठी एका घनदाट जंगलात गेले होते. जंगलात फिरता फिरता जगन्नाथ आणि अब्दुल इतर मित्रांपासून जंगलात दूरवर गेले... घनदाट अरण्यात गेल्यामुळे ते परतीची वाट विसरले आणि त्यामुळे हवालदील झाले. मनुष्याचे धैर्य संपले की, त्याला आपल्या धर्माची आणि ईश्वराची आठवण होत असते... जगन्नाथला त्यावेळी देवाची आणि अब्दुलला आपल्या अल्लाची आठवण झाली आणि ते दोघेही आपापल्या देवाचा धावा करणारे मंत्र म्हणू लागले. तेवढ्यात अगदी जवळूनच त्यांना वाघाची डरकाळी ऐकू आली. जगन्नाथ म्हणाला, “पाहिलंस अब्दुल, माझे बाबा म्हणतात तेच खरं आहे. तुझा खोटा आहे... तू स्वतःच्या धर्मग्रंथातील प्रार्थना म्हणू लागलास पण त्याचा काहीही उपयोग झाला नाही. आपल्याला हरवलेली वाट तर सापडली नाहीच, पण वाघ मात्र आपल्यावर चालून आला आहे.” अब्दुल उत्तरला. .... “माझ्या धर्माला कशाला दोष देतोस? तुझ्या धर्मग्रंथातील प्रार्थना तूही म्हणत होतास. त्यामुळे तरी आपल्याला कुठे वाट दिसली? तू स्वतःचा धर्म नि देव श्रेष्ठ समजतोस ना मग आपल्या दिशेने येणाऱ्या वाघाला तू परतवून लाव बघू...”

अब्दुलने आपल्या धर्माला दोष द्यावा हे जगन्नाथला आवडले नाही. आपल्या धर्माला कमी लेखल्यामुळे अब्दुलही चिडलेला होताच. कुणाचा धर्म नि देव श्रेष्ठ यावर चिडून ते वादावादी करू लागले. वादावादी वाढत गेली आणि नेहमीच्या नियमांप्रमाणे अब्दुल आणि जगन्नाथ मुद्यांवरून गुद्यावर आले. त्या दोघांची खूप मारामारी जुंपली. जंगलातील झाडांच्या सुकलेल्या फांद्या, दगड यांचा वापर करून ते एकमेकांवर हल्ले करू लागले. दोघांना बराच मार लागला. ते रक्तबंबाळ झाले. पण आपापल्या धर्माभिमानाचा कैफ त्यांच्या डोक्यात एवढा चढला होता की धर्माच्या घोषणा देत ते लढत राहिले. त्यांची ती मूर्ख मारामारी पाहून तिथल्या झाडावर बसलेले एक माकड त्यांना म्हणाले, “मुलांनो, मी तुमचा पूर्वज आहे. माझं ऐका. कुठला धर्म श्रेष्ठ या प्रश्नावरून वाद घालायची ही वेळ नव्हे, आणि स्थळही नव्हे. एकमेकांवर हल्ले करण्यात शक्ती नि वेळ खर्च करण्यापेक्षा... तुम्हा दोघांना खाण्यासाठी तुमच्या दिशेने येणाऱ्या वाघाशी लढण्यासाठी एकजूट बांधा... नाहीतर फुकट मराल.” पण अब्दुल-जगन्नाथ उद्धटपणे माकडाला म्हणाले, “माकडा तुझी अक्कल तुझ्या जवळच ठेव! आम्हाला फुकट शिकवू नकोस. आम्हाला वाघ काय करणार? आमचे संरक्षण करण्यास आमचे धर्म आणि आमचे

देव समर्थ आहेत—” त्यांच्या डोक्यात शिरलेला धर्माभिमान त्या अजाण मुलांचा घात करणार या विचाराने माकड दुःखी झाले. पण त्यांना समजावणे त्याला शक्य झाले नाही. अब्दुल-जगन्नाथची मारामारी चालूच राहिली.

थोड्याच वेळात वाघ त्या दोघांजवळ येऊन पोचला . . . पण त्याच्याकडे त्यांचे लक्षच गेले नाही. ते बरे आहेत असे पाहून वाघाने त्यांच्यावर हल्ला केला नि ठार मारले. दोघांचेही महान् धर्म नि देव त्या दोघांचे वाघांच्या संकटापासून रक्षण करू शकले नाहीत. त्या दोघांना फाडून खाणाऱ्या वाघाकडे पहाता पहाता झाडावर बसलेले माकड म्हणाले, “अरेरे! धर्माचे माणसाच्या जीवनात काय स्थान आहे हे मानवाला अजूनही कळलेले नाही!”

तात्पर्य — आपल्यावर आलेल्या संकटाचा मुकाबला एकजुटीने केला नाही तर सर्व नाश ओढवतो. आपल्यावर आलेल्या संकटाशी लढा देण्यासाठी स्वतःच्या धर्माचे व जातीचे श्रेष्ठत्व उपयोगी पडत नाही. स्वतःच्या बळावर न विसंबता जे मूर्ख लोक स्वतःच्या धर्माच्या श्रेष्ठत्वावर विसंबून समोर आलेल्या संकटाकडे दुर्लक्ष करतात . . . त्यांना संकटसमयी त्यांचा परमेश्वरही मदत करीत नाही.

२.

लोका सांगे ब्रह्मज्ञान । स्वतःच्या तोंडाला मात्र घाण ॥

सद् बोलभांडे नावाचा एक गृहस्थ होता. त्याचे वैशिष्ट्य असे होते की तो पहावा तेव्हा बोलत असलेला दिसायचा. सारखी बडबड करीत असल्याने त्याचे तोंड तरी कसे दुखत नाही? याचे लोकांना आश्चर्य वाटायचे. सद् बोलभांडे स्वतःला अत्यंत मोठा विद्वान समजत असे. तो ज्याला त्याला उपदेश करण्यात धन्यता मानीत असे. संताप्रमाणे दुसऱ्यांना उपदेश करण्याचा आपल्याला अधिकारच आहे असे त्याला वाटत असे . . . आणि तो जो भेटेल त्याला उपदेशाचे डोस पाजीत असे. उपदेश करणे हे व्यसन असले तरी त्याने पोट भरणे शक्य नव्हते. त्यामुळे राक्षसछाप दूधपेस्ट विकण्याचा धंदा सद् करीत असे. सद्ने धंदाही असा निवडला होता की राक्षसछाप दूधपेस्टची प्रसिद्धी करण्याच्या मिशनने लोकांना दांत कसे स्वच्छ ठेवावे, दात स्वच्छ न ठेवल्यास कोणकोणते रोग होतात याविषयी उपदेश करता यावा. राक्षसछाप दूधपेस्ट विकण्यासाठी कुणाकडे गेल्यास तो त्या माणसाच्या दातावर दातओठ खाऊन टीका करी.—आणि राक्षसछाप दूधपेस्ट वापरण्याचा उपदेश करी . . . पण नंतर असे होऊ लागले की, सद् बोलभांडे आपल्याकडे येताना दिसताच लोक जीव घेऊन पळून जात. सद्ला पहाताच जीव घेऊन पळणाऱ्या एका माणसाला पाहून दुसरा एक मनुष्य त्याला म्हणाला—

“काय हो सदूला पाहून एवढे का पळताहात ? तो तर दातांचे आरोग्य कसे राखावे आणि दात खराब झाले असल्यास कोणते उपाय करावे याची उपयुक्त माहिती लोकांना देऊन समाजकार्य करीत असतो. सदूपासून दूर जाऊन स्वतःचेच नुकसान करून घेत आहात.—”

पळता पळता क्षणभर थांबून तो मनुष्य म्हणाला, “अहो हा सद्या, दूधपेस्टचा विक्रेता, दातांचे आरोग्य कसे टिकवावे याविषयी तो भेटेल त्याला उपदेश करीत सुटतो, पण त्याचा तो उपदेश एक मिनिटही ऐकणे शक्य नसते.”

“का हो—?”

“अहो, सद्याचेच सर्व दात किडलेले आहेत. नि त्यामुळे त्याच्या तोंडाला एवढी दुर्गंधी येत असते की, त्याच्यापुढे उभे राहणे कठीण असते... तो पहा आलाच, मी पळतो. तुम्हाला हवा तर त्याचा दुर्गंधीयुक्त दंतउपदेश ऐका—”

आणि तो मनुष्य तेथून बघता बघता दिसेनासा झाला.

तात्पर्य :—दुसऱ्यांचे दोष नष्ट व्हावेत म्हणून उपदेश करणाऱ्याने ते दोष आपल्यात नाहीयेत ना ? याची प्रथम खातरजमा करून घ्यावी. परंतु दुसऱ्याला उपदेश करण्यात आनंद मानणाऱ्या लोकांच्या ही साधी बाब अनेकदा लक्षात येत नाही आणि त्यामुळे ते लोकांच्या आदराला पात्र ठरण्याऐवजी लोकांच्या हेटाळणीचे भक्ष्य बनतात.

३.

पैशाची किंमत

धनीरामशेठ नावाचे एक फार मोठे श्रीमंत सावकार एका शहरात होते. त्यांच्याकडे अमाप पैसा होता. आणि त्यांना पैशाचा नि संपत्तीचा कमालीचा गर्व होता. आपण पैशाच्या जोरावर काहीही विकत घेऊ शकतो असे धनीरामशेठना वाटत असे आणि ते पैसा सोडून इतर सर्व गोष्टींना क्षुद्र मानीत असत.

धनीरामशेठ कुठे जायचे असेल तर नेहमी विमानाने आणि तेही स्वतःच्या मालकीच्या विमानाने प्रवास करीत असत. एकदा त्याचे विमान वाळवंटी प्रदेशावरून उडत असताना त्यात यांत्रिक बिघाड निर्माण झाला नि वैमानिकाला ते विमान वाळवंटात उतरविणे भाग पडले.

विमान वाळवंटात उतरल्यावर धनीरामशेठ आजूबाजूला पाहू लागले. सगळीकडे मैल नू मैल तापलेली वाळू आणि उंटांच्या रांगा पसरलेल्या होत्या. काही वेळ धनीरामशेठ वाळवंटाची गंमत बघत राहिले... पण थोड्याच वेळात त्यांना तहान लागली. ते वैमानिकाला म्हणाले, मला खूप तहान लागली आहे. मला पाणी दे,—”

“वैमानिक म्हणाला, “विमानातील पाण्याचा साठा संपला आहे—” त्यावर धनीरामशेठ म्हणाले, “ठीक आहे... हे पैसे घे आणि मिळेल तेथून, मिळेल त्या किंमतीला पाणी विकत घेऊन ये. मला कमालीची तहान लागली आहे.” वाळवंटात पाणी मिळणार नाही, हे ठाऊक असूनही मालकांचा आज्ञाभंग नको म्हणून वैमानिक नोटांची पुडकी घेऊन बाहेर पडला.

धनीरामशेठचा घसा सुकू लागला होता. तहानेनं त्याचा जीव व्याकूळ होऊ लागला होता. वैमानिक कधी परततो याची ते आतुरतेने वाट पहात होते.

थोड्याच वेळात वैमानिक पाणी न आणता हात हलवीत परतला. त्याने पाणी आणलेले नाही हे पाहून धनीरामशेठचा रागाचा पारा चढला नि ते वैमानिकावर खेकसून म्हणाले.

“काय रे तुला नोटांची बंडले दिली तरी तू पाणी न आणता हात हलवीत परत आलास? तुला मी नोकरीवरून काढून टाकीन. पैसा टाकला की तुझ्यासारखे छप्पन्न वैमानिक मला मिळू शकतील—”

वैमानिक हसून उत्तरला,

“शेठजी पैसा टाकला तर माझ्यासारखे छप्पन्न वैमानिक मिळतील हे खरे आहे. पण इथे लोक रुपये मोजले तरी पाण्याचा टिपूसही मिळणे शक्य नाही. तुमचा सर्व पैसा नि संपत्ती या वाळवंटात निरर्थक आहे—” धनीरामशेठला पाण्याचा थेंबही मिळाला नाही. आणि खिशात लाखो रुपयांच्या नोटांची बंडले असलेला तो धनवान धनीरामशेठ पाणी पाणी करीत वाळवंटात तडफडून मरण पावला.

तात्पर्य:— पैशाने सर्वच वस्तू सर्वच वेळी सर्वच ठिकाणी विकत घेता येत नाहीत, हे माणसाने लक्षात ठेवलेले बरे.

४.

पूर्वज, त्यांचे झगे आणि आम्ही

एका गावामध्ये एका खानदानी कुटुंबातील इसम राहत होता. त्या इसमाच्या पूर्वजांनी खूप कर्तृत्व आणि पराक्रम गाजवून भरपूर धन आणि उदंड कीर्ती मिळविली होती आणि त्यावर हा इसम ऐदीपणे गुजराण करून सुखासीन जीवन जगत होता.

या इसमाचा दैनंदिन कार्यक्रम ठरलेला असे गाद्यागिरद्यांवर मस्त लोळायचे... चांगलेचुंगले अन्न खा-खा खायचे... आल्या-गेल्या रिकामटेकड्या लोकांनाही खायला घालायचे आणि आपले पूर्वज किती महान होते, कर्तबगार होते, या कथा फुकटखाऊ लोकांना सांगत राहून दिवसाचा सारा वेळ वाया घालवायचा. फुकटखाऊ लोकही खाल्ल्या अन्नाला जागून त्या इसमाने सांगितलेल्या त्याच्या पूर्वजांच्या कथा ऐकून माना डोलवायचे आणि त्याची स्तुती करायचे.

आपल्या पूर्वजांच्या कर्तृत्वाचा अभिमान या इसमाच्या डोक्यात एवढा भरला की तो त्याशिवाय दुसरे काहीच बोलायचा नाही. त्याच्या घरांत पूर्वजांनी मिळविलेली खूप संपत्ती, जुन्या पद्धतीचे भरजरी झगे आणि दागदागिने तसेच तलवारी-ढाली आदी शस्त्रास्त्रंही होती. तो त्यांची दररोज पूजा करायचा.

एके दिवशी त्याची स्तुती करणारा एक फुकटखाऊ दोस्त त्याला म्हणाला, “मित्रा, अरे, पूर्वजांनी ठेवलेल्या या झग्यांची, दागदागिन्यांची आणि शस्त्रांची नुस्ती पूजा कसली करतोस? तू हे दागिने, हे कपडे नि शस्त्रे अंगावर धारण कर, म्हणजे गावातील लोक तुझ्या कर्तबगार पूर्वजांची जशी स्तुती करतात तशी तुझीही करतील आणि तुला ते पूर्वजांच्या स्मृतीला देतात तसा मानही देतील.”

पूर्वजांच्या आंधळ्या अभिमानाने वेडा बनलेल्या त्या इसमाने तात्काळ पूर्वजांचे झगे आदी कपडे बासनातून काढले. त्याने रंगीबेरंगी काशिदा काढलेली सुरवार घातली, झगा घातला, गळ्यात हिऱ्या-मोत्यांच्या माळा घातल्या, कानात भीकबाळी आणि हातात सोन्याची कडी घातली. तसेच त्याने पाठीवर ढाल बांधली आणि कमरेला दोन तलवारी लटकविल्या. पूर्वजांप्रमाणे पेहेराव केल्यानंतर पूर्वजांप्रमाणेच आपण कर्तबगार झालो अशी हवा त्याच्या डोक्यात शिरली आणि आपल्या कर्तबगारीचे प्रदर्शन करून वाहवा मिळविण्यासाठी गावातील हमरस्त्यावरून अंगाला न बसणारे कपडे आणि अंगावरील दागिन्यांचे

नि ढाल-तलवारीचे ओझे सांभाळीत चालू लागला.

त्या इसमाचे ते चित्रविचित्र रूप पाहून रस्त्यावरील भटकी कुत्री त्याच्यावर भुंकू लागली आणि त्याच्या दिशेने धावू लागली. आता ही कुत्री आपल्याला चावणार या भीतीने तो इसम पळू लागला. पळता पळता झग्यात पाय अडकून तो अनेकदा पडला आणि रस्त्यावरचे लोक त्याची हुयों करू लागले. गावातील उनाड पोरं त्याची टिंगल उडवीत त्याच्या मागून फिरू लागली आणि त्याला खडे मारू लागली. धावताना पायावर त्या जडशीळ तलवारी आदळून त्या इसमाचे पाय रक्तबंबाळ झाले आणि पाठीवरील ढाल आपटून त्याच्या पाठीची सालटी निघाली. तो कसाबसा घरी परतला आणि त्याने पूर्वजांचे दागदागिने कपडे आणि शस्त्रे, सर्व काही अडगळीत फेकून दिले.

तात्पर्य — केवळ पूर्वजांच्या कर्तृत्वाचे, मोठेपणाचे पोवाडे गात कर्तृत्वशून्य आयुष्य जगणाऱ्या लोकांचे अखेर हसूच होते.

५.

स्पर्धा करावी, पण कुणाशी ?

एका शहरामधील एका अति श्रीमंत माणसाच्या आलिशान बंगल्याशेजारील झोपडीत एक अत्यंत गरीब मनुष्य राहत होता. तो दररोज समोरच्या बंगल्यातील श्रीमंताचा डामडौल, त्याची उच्च राहणी, त्याची चैनबाजी, मौल्यवान अलंकार घालून त्याचे मिरविणे आणि आलिशान मोटारीतून भटकणे पाहत होता. पाहता पाहता त्या गरीब माणसाला असे वाटू लागले की, आपणही त्याच्याप्रमाणे राहावे . . . त्याच्याशी स्पर्धा करावी . . . या आकांक्षेने प्रेरित झाल्यामुळे त्याला घरात मिळणारी मीठभाकरी गोड लागेनाशी झाली आणि समोरच्या श्रीमंताशी स्पर्धा करून त्याचे नाक कसे कापावे याचाच तो चोवीस तास विचार करू लागला.

त्या गरिबाला मोटर चालविता येत होती. त्याने कुणाची तरी ओळखपाळख काढून एका जवाहिन्याकडे नोकरी पत्करली. त्याने जवाहिन्याचा लवकरच विश्वास संपादन केला आणि जवाहिन्याने त्याला अधिक पगार देऊन जवाहिन्याच्या दुकानाची रखवाली करण्याचे कामही त्याच्याकडे सोपविले.

एके दिवशी त्या दुकानाची रखवाली करीत असताना, आपल्या झोपडीसमोरच्या श्रीमंताशी स्पर्धा करण्याची, त्याची सुप्त इच्छा उफाळून आली. त्याने लगेच दुकान उघडले आणि त्यातील मौल्यवान दागिने घेऊन तो मोटारीने घरी आला. घरी आल्यावर त्याने भाड्याने आणलेले उंची कपडे परिधान केले. त्यावर दागदागिने घातले आणि गाडीत बसून तो बंगल्याच्या आवारात आला. एवढ्या आलिशान गाडीतून कुठला मित्र आला हे पाहण्यासाठी श्रीमंत गृहस्थ बाहेर आला. गरीब मनुष्य ऐटीत उतरला आणि उद्धटपणे म्हणाला,

“तुमच्या श्रीमंतीचे गर्वहरण करण्यासाठी मी आलो आहे, माझी परदेशी गाडी पहा. तुमच्या गाडीच्या चौपट किंमत आहे तिची आणि माझ्या अंगावरील दागिन्यांची किंमत सहज दहा लाख रुपये असेल—”

श्रीमंताने त्याला ओळखले. आपल्या घरासमोरच्या झोपडीत राहणारा हा दरिद्री इसम एका दिवसात कसा श्रीमंत झाला याचा श्रीमंताला अचंबा वाटला आणि संशय आला. वर वर त्याचे स्वागत करून

त्याने त्याला आपल्या दिवाणखान्यात बहुमानाने बसविले आणि “तुम्हाला उंची खाद्यपेये घेऊन येतो” असे सांगून श्रीमंत मनुष्य आत गेला आणि त्याने पोलिसांना फोन केला. काही वेळातच पोलीस आले आणि त्यांनी त्या दरिद्री माणसाला चोरीच्या आरोपाखाली अटक केली. आपण हे का केले ह्याचा खुलासा करण्याचा त्या दरिद्री इसमाने खूप प्रयत्न केला, पण त्याच्या मालकाने आणि पोलिसांनी त्याचे काहीही ऐकले नाही. अखेर त्याच्यावर खटला चालून त्याला चोरीच्या आरोपाखाली दहा वर्षे सक्तमजुरीची शिक्षा झाली.

तात्पर्य — आपली कुवत न ओळखता आपल्यापेक्षा सर्वार्थाने वरचढ आणि सामर्थ्यवान असलेल्या लोकांशी, उसने अवसान आणून केलेली स्पर्धा अंगाशी आल्यावाचून रहात नाही !

६.

जातीश्रेष्ठत्वाचा वृथाभिमान

एका गावात क्षत्रिय जातीचा एक कारकून राहत होता. कारकुनी करून तो मिळणाऱ्या तुटपुंज्या उत्पन्नात आपली कशीबशी गुजराण करीत असे. तथापि त्याला आपल्या क्षत्रिय जातीचा कमालीचा अभिमान होता. तो अंगाने हडकुळा, दुबळा होता. तरीपण आपण क्षत्रिय असल्यामुळे आपण कसे तेजस्वी आहोत, कसे शूर आहोत, हे आजूबाजूच्या शेजाऱ्यांना तो रंगवून रंगवून सांगत असे. आपण एका ठोशाने अमक्या गुंडाला कसे चीतपट केले. नुस्ती मूठ वळवून दाखवून, चोरांना कसे पळवून लावले, रस्त्यातून जाताना अंगावर धावून आलेल्या बैलाची शिंगे मोडून टाकून त्याला कसे आपण पळवून लावले अशा अनेक कथा तो सांगत असे.

तो एवढ्यावर थांबला असता तर ठीक होते. पण त्यानंतर तो इतर जातीच्या लोकांकडे तुच्छतेने पाहू लागला. 'तुमची जात खालची आहे. तुमची आमच्या उच्च जातीशी तुलना होणार नाही. . . गुंडाशी, दुष्टाशी सामना करणे ही गोष्ट तुमच्यासारख्या नीच जातीच्या लोकांना जमणार नाही. . . त्यासाठी अंगात शूराचे रक्त सळसळत असावे लागते' असे म्हणून तो त्याच्याहून कनिष्ठ असलेल्या शेजाऱ्यापाजाऱ्याचा पदोपदी अपमान करू लागला.

आपण नीच जातीत जन्मलो हा जणू आपला अपराधच आहे या भावनेने दबलेले लोक त्याच्याकडून होणारा पाणउतारा निमूटपणे सहन करू लागले. पण त्यामुळे हा क्षत्रिय कारकून अधिक चढून गेला आणि अधिकच निष्ठूरपणाने तो त्यांचा जाता येता पाणउतारा करून आपल्या खानदानी शूरपणाच्या बढाया मारू लागला. नीच जातीचे लोक एकत्र जमले आणि संधी येताच त्याच्या जाती श्रेष्ठत्वाच्या दुरभिमानाचा फुगा फोडण्याचे त्यांनी ठरविले.

एकदा त्या गावात खतरनाक गुंडांची टोळी शिरली आणि दिसेल त्याला मारझोड करून लुटालूट करण्याचे सत्र त्यांनी सुरू केले. त्यावेळी त्या कारकुनाचे कनिष्ठ जातीय शेजारी त्याच्याकडे आले आणि नतमस्तक होऊन म्हणाले, "महाराज, गावात सशस्त्र गुंडांनी धुमाकूळ माजविला आहे. ते लोकांना नाहक मारहाण करीत असून बेछूट लूटमार करीत आहेत. आम्हा नीच जातीच्या अंगात लढाऊपणा

नसल्याने आम्हाला गुंडांचे पारिपत्य करता येत नाही. तेव्हा तुमच्यासारख्या उच्चवर्णीय खानदानी क्षत्रियानेच आता आमच्या प्राणांचे रक्षण केले पाहिजे—”

त्यांच्या स्तुतीनं पाघळून जाऊन तो इसम म्हणाला.

“असो. उशीरा का होईना, तुम्हाला माझ्या जातीचे श्रेष्ठत्व पटले हे चांगले झाले. चला, ती गुंडांची टोळी कुठे आहे ते मला दाखवा नि माझ्या क्षात्रतेजाने आणि सामर्थ्याने मी त्यांना कसे पळवून लावतो ते पहा—”

लोकांनी ते गुंड कुठे आहेत ते दुरून दाखविले. . . . तो इसम त्या गुंडांच्या लपण्याच्या ठिकाणाकडे छाती पुढे काढून गेला. त्याने आपल्या कुलदेवतेचे स्मरण केले आणि गुंडांना आवाज दिला— “हरामखोर गुंडांनो बाहेर या. तुमची चटणी करण्यासाठी हा खानदानी क्षत्रिय इथे आला आहे—”

गुंड लपण्याच्या ठिकाणाहून बाहेर आले. पहातात तर एक पाण्याचे पितर आपल्याला आव्हान देत आहे. गुंड खदाखदा हसू लागले आणि त्यांनी त्याला गुपचूप घरी जाण्यास फर्मावले. कारकुनास वाटले की आपल्याला घाबरून गुंड असे बोलत आहेत. म्हणून तो पुन्हा म्हणाला, “मी परत जाण्यासाठी आलेला नाही. तुमचे तुकडे करून कुत्र्यांना खायला घालण्यासाठी आलो आहे—”

आता मात्र फार झाले असे गुंडांना वाटले. त्यांनी आपल्यापैकी एकाच माणसाला त्याच्यावर चाल करून जाण्यास सांगितले. त्या गुंडाने त्याला एक सणसणीत थप्पड मारताच तो इसम पत्त्याच्या बंगल्याप्रमाणे खाली पडला आणि तात्काळ बेशुद्ध झाला. गुंडांनी त्याचे हातपाय बांधून त्याला रस्त्यावर फेकून दिले. त्यामुळे त्याचे हातपाय मोडून त्याला सहा महिने हॉस्पिटलमध्ये पडून रहावे लागले. . . . आणि त्याला समाजात तोंड काढणे कठीण होऊन गेले.

तात्पर्य — काही जातीमध्ये रक्तातून चालत येणारे वैशिष्ट्यपूर्ण गुण जरूर असतात. पण त्या जातीशी निगडित असल्याप्रमाणे जर त्या गुणांची जोपासना केली नाही तर जातीचा वृथाभिमान जातीचे श्रेष्ठत्व सिद्ध करू शकत नाही आणि माणसाचे हसू होते.